

УДК 371.147:811

Люріна Т.І.

СИСТЕМНИЙ ПІДХІД ДО ФОРМУВАННЯ МОВЛЕННЕВОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Постановка проблеми. На сучасному етапі становлення громадянського суспільства, утвердження загальнодержавної політичної нації та інтеграції України до загальноєвропейського співтовариства проблема виховання мовної культури особистості на основі взаєморозуміння, толерантності, мовленнєвої компетентності набуває дедалі більшої гостроти.

Це знайшло втілення в Конституції України, Законі України „Про основи державної мовної політики”, Законах України „Про освіту” та „Про загальну середню освіту”, Національній доктрині розвитку освіти, Державному стандарті початкової загальної освіти та інших нормативно-правових актах.

Усі процеси, що відбуваються в суспільстві, повною мірою відображаються на діяльності загальноосвітніх навчальних закладів. Початкова школа – корінь шкільної освіти. Формування мовленнєвої компетентності молодших школярів є нагальною проблемою, а досягнення високої культури

взаємин, прищеплення шанобливого ставлення до мовної культури, звичаїв, традицій усіх народів, які населяють Україну, має стати пріоритетним напрямом навчально-виховної діяльності початкової школи.

Глибинний смисл самої назви „початкова школа” визначає особливу роль цієї ланки і особливу відповідальність педагогів за якість її результатів. Це зумовлено кількома причинами. Молодший шкільний вік є найбільш сенситивним для формування мовленнєвої компетенції як інтегрованої духовно-моральної якості, оскільки саме у цей період виявляється психологічна готовність особистості до самовизначення, потреба у самоідентичності, взаємодії з іншими людьми.

Проблема формування мовленнєвої компетенції молодших школярів, що є предметом нашого дослідження, потребує з’ясування дефініцій, які репрезентують механізм системного підходу до здійснення означеного процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показав, що проблема формування мовленнєвої компетенції особистості не є новою. Так, різні її аспекти досліджували визначні педагоги і лінгвісти XIX – XXI століть, такі як А.М.Богущ, В.Є.Бенера, М.Ф.Бунаков, Ф.І.Буслаєв, М.С.Вашуленко, В.І.Водовозов, Я.К.Грот, Н.В.Маліновська, О.О.Потебня, В.О.Сухомлинський, К.Д.Ушинський, Ф.Ф.Фортунатов, С.Х.Чавдаров та ін.

Питання формування мовленнєвої компетенції дитини, маючи глибокі історичні корені, залишаються актуальними і в нашому сьогоденні.

Вивчення наукового доробку вчених із дослідження різних аспектів проблеми формування мовленнєвої компетенції молодших школярів дає можливість стверджувати, що в Україні накопичений певний досвід з означеної проблеми. Проте, потребує уточнення сутність пріоритетних понять дослідження.

Формулювання цілей статті. Мета статті полягає у розкритті напрямів системного підходу формування мовленнєвої компетенції молодших школярів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Останніми роками відбулися істотні зміни у програмах виховання та навчання учнів початкової школи. Змістовим наповненням освітньої галузі „Мови і літератури” Державного стандарту початкової загальної освіти передбачено опанування молодшими школярами української мови та інших мов як засобу спілкування і пізнання, прилучення до скарбниць духовності і культури, літературних надбань Українського народу і народів світу, виховання громадянськості, патріотизму, національної самосвідомості.

Компетентність – синонім понять „обізнаність”, „досвідченість”, „авторитетність”. За новим тлумачним словником української мови поняття „компетентний” визначається як такий, що має „достатні знання в певній галузі, який з чимось добре обізнаний, тямущий” [5]. Компетентність, на думку А.М.Богущ, це комплексна характеристика особистості, яка вбирає в себе результати попереднього психічного розвитку: знання, вміння, навички, креативність, ініціативність, самостійність, самооцінка, самоконтроль. Компетентність має вікові характеристики, які розглядаються як орієнтовані

показники розвитку особистості на кожному віковому етапі, базисні характеристики компетенцій того чи іншого виду діяльності [3].

У мовленнєвій діяльності слід розрізняти мовну і мовленнєву компетенції. Мовна компетенція – це засвоєння і усвідомлення мовних норм, що склалися історично в фонетиці, лексиці, граматиці, орфоєпії, семантиці, стилістиці та адекватне їхнє застосування в будь-якій людській діяльності в процесі використання певної мови. Мовленнєва компетенція – це вміння адекватно й доречно практично користуватися мовою в конкретних ситуаціях, використовувати для цього як мовні, так і позамовні (міміка, жест) та інтонаційні засоби виразності мовлення. В мовленнєвій компетенції А.М. Богущ виділяє лексичну, фонетичну, граматичну, діамонологічну та комунікативну компетенції. У поняття „діамонологічна компетенція” провідний науковець нашого часу вкладає такий зміст: „розуміння зв’язного тексту, вміння відповідати на запитання і звертатися із запитаннями, підтримувати та розпочинати розмову, вести діалог, складати різні види розповідей” [3, с. 102].

У здійсненні завдань мовленнєвого розвитку молодших школярів важливим є системний підхід, який уможливило забезпечення цілеспрямованої роботи з формування мовленнєвої компетенції молодших школярів за трьома основними напрямками: структурним, функціональним і когнітивним.

Змістовим наповненням процесу мовлення молодших школярів відповідно до завдань структурного компоненту належать: мовленнєва компетенція (одна з ключових базисних характеристик особистості); мовленнєвий розвиток (формування певних мовленнєвих умінь і навичок, що забезпечують функціонування мовлення); навчання мови, пов’язане з певним обсягом знань про мову і мовлення (формуються на основі розвитку мовного чуття і водночас зумовлюють цей розвиток); мовленнєве виховання, мета якого – виховання мовленнєвої культури особистості. Розглянемо сутність кожного з цих термінів.

Розвиток мовлення – цілеспрямоване формування у дітей певних мовленнєвих навичок і вмінь (правильної звуковимови, доречного добору або сполучення слів чи інших мовних і позамовних засобів, використання слів у відповідній граматичній формі тощо), які забезпечують функціонування процесу мовлення відповідно до мовних норм [1].

Мовленнєвий розвиток дитини – один з основних чинників становлення особистості. Ступінь розвитку цієї сфери психіки визначає рівень сформованості соціальних і пізнавальних досягнень дитини потреб і інтересів, знань, умінь та навичок, а також інших психічних якостей, що є основою особистісної культури.

Оволодіння мовою, як засобом спілкування, передбачає розвиток мовленнєвого спілкування як діяльності формування комунікативно-мовленнєвої діяльності дітей, її структурних компонентів: мотиваційної сфери, дій та засобів спілкування. Дитина постійно перебуває в ситуації, в якій вона спілкується, послуговуючись при цьому обмеженим запасом мовних засобів, і

саме наявність потреби у спілкуванні спонукає її до накопичення мовних і невербальних засобів [3, с. 91].

Навчання мови передбачає засвоєння й усвідомлення дітьми норм, що склалися історично у фонетиці, лексиці, граматиці, орфоєпії, семантиці, стилістиці, та адекватне застосування знань про мовні норми в мовленнєвій діяльності.

Мовленнєве виховання пов'язане з вихованням в учнів любові, поважного ставлення до рідної мови як до скарбниці, багатющого надбання нашого народу; прагнення висловлюватися правильно, дотримуватися культури рідної мови. Водночас йдеться про високий (відповідно до вікових можливостей дітей) рівень опанування мови – виховання мовленнєвої культури як такої особистісної якості, що відображає рівень загальної культури, мислення дитини. Мовленнєва культура виявляється не лише у наслідуванні норм, а й умінні свідомо обирати найдоцільніші варіанти мовленнєвої поведінки (точні у смислового відношенні, стилістично доречні, виразні), знаходити адекватну щодо ситуації мовленнєву форму [1].

Триєдина мета цілеспрямованої роботи з розвитку мовлення молодших школярів полягає у формуванні мовленнєвої компетенції як однієї з головних базисних характеристик особистості. Вона спрямована на активне системне застосування взаємопов'язаних педагогічних дій: розвитку мовлення, навчання мови та мовленнєвого виховання.

Процес формування мовлення в молодших школярів відбувається на всіх рівнях – фонетичному, лексичному, граматичному, текстовому, оскільки дитина опановує всі основні одиниці мови: звук, слово, словоформи, словосполучення, речення і текст. Результативність процесу формування мовленнєвої компетенції молодших школярів забезпечує міцний взаємозв'язок завдань виховання і навчання культури мовлення (формування звукової культури мовлення, розвиток діалогічного і монологічного мовлення, розвиток мовного чуття, усвідомлення мовних явищ, розвиток словника, формування граматичної правильності мови).

Функціональний, або комунікативний, напрям, спрямований на реалізацію комунікативної та інших функцій мови, пов'язаних із розвитком і застосуванням зв'язного мовлення, двох форм мовленнєвого спілкування – діалогу і монологу. У процесі навчання мови у дитини з'являються потреби в нових мовленнєвих засобах і нових формах побудови мовленнєвого висловлювання. Ускладнення мовленнєвих умінь відбувається під час переходу від діалогічного до інших форм монологічного мовлення [1].

Когнітивний, пізнавальний напрям передбачає розвиток здібності до елементарного усвідомлення явищ мови і мовлення, тобто реалізацію певною мірою інтелектуальної функції мови. Формування та функціонування понять неможливе поза семантикою слів, словосполучень, формування та функціонування суджень, висновків – поза структурою та семантикою синтаксичних конструкцій, розгорнутих висловлювань (тексту). Водночас відбувається зворотний процес – від інтелекту до мови, що умовно можна

визначити як аналіз лінгвістичної функції інтелекту, його ролі у свідомому опануванні мови [1].

Сучасний зміст початкової мовної освіти, визначений Державним стандартом, виокреслює провідною, з чотирьох визначених, мовленнєву лінію. Такий підхід аргументує актуальність навчання спілкуванню з акцентом на формування мовленнєвих, зокрема комунікативних, умінь учнів, яке ускладнене через:

- бідність мовлення учнів та низьку культуру спілкування на фоні багатства і краси української мови;
- недостатність використання материнської мови, малих фольклорних жанрів у розвитку навичок говоріння малюка;
- обмеженість родинного спілкування з дитиною;
- домінування мовлення вчителя на уроках;
- заміну живого спілкування з дитиною ЗМІ та інформаційними технологіями [6].

У структурі Державного стандарту початкової загальної освіти змістовою мовленнєвою лінією визначено такі види мовленнєвої діяльності: аудіювання (слухання і розуміння тексту); говоріння (побудова монологічних висловлювань, створення діалогів, етикетні норми спілкування); читання (формування, розвиток правильного, виразного, свідомого читання текстів, що належать до різних типів і стилів мовлення); письмо (формування графічних навичок письма, техніки письма, навичок правопису, культури оформлення письмової роботи; побудова письмових переказів і творів).

Якість зв'язного мовлення залежить від рівня розвитку всіх напрямів мовлення (фонетичного, лексичного, граматичного), в ній виявляються усі досягнення дитини в опануванні рідного мовлення. Отже, не менш значущим є структурний напрям, пов'язаний з розвитком фонетичного, лексичного, граматичного напрямів мовлення.

Цілеспрямована робота з орієнтування в мовних явищах підводить молодшого школяра до формування мовних узагальнень, що на лексичному рівні виявляється в поглибленому розумінні семантики слів, на граматичному – у сфері словотвору та словотворчості на рівні розгорнутого зв'язного висловлювання (тексту) – в умінні складати самостійне зв'язне висловлювання послідовно, логічно, виразно, граматично правильно. Саме тому сучасна лінгводидактика орієнтує на широке застосування активних способів навчання, що стимулюють не лише репродукування одиниць мовлення в самостійному висловлюванні школяра, а й їх продукування.

Мовленнєва компетенція як одна з ключових базисних характеристик дитини означає готовність і спроможність особистості адекватно й доречно використовувати мову в конкретних ситуаціях буття (висловлювати власні думки, бажання, наміри, прохання тощо), застосовуючи при цьому як мовні, так і позамовні (міміка, жести, рухи) та інтонаційні засоби виразності [4].

Розглянемо змістову характеристику мовленнєвої компетентності молодшого школяра.

Лексична компетенція – це запас слів у межах певного вікового періоду, здатність до адекватного використання лексем, правильне вживання образних виразів, приказок, прислів'їв, фразеологічних зворотів.

Фонетична компетенція – правильна вимова всіх звуків рідної мови, звукосполучень відповідно до орфоепічних норм, наголосів; добре розвинений фонематичний слух, що дає змогу диференціювати фонemi; володіння інтонаційними засобами виразності мовлення (темп, тембр, сила голосу, логічні наголоси тощо).

Граматична компетенція – неусвідомлене вживання граматичних форм рідної мови згідно із законами і нормами граматики (рід, число, відмінок, клична форма тощо), чуття граматичної форми, наявність корекційних навичок щодо правильності вживання граматичних норм.

Ми суголосні з думкою А.М. Богуш [2, с. 3], що навчання мови і розвиток мовлення дітей не зводяться лише до мовленнєвої діяльності, оскільки мова і мовлення обслуговують всі види діяльності. Доречно говорити про взаємозв'язок усіх видів діяльності в мовленнєвому спілкуванні. Така інтеракційна діяльність обов'язково передбачає наявність певних знань, умінь і навичок, що є однією з базисних характеристик особистості, її компетентності. В основі роботи з розвитку мовлення і навчання дітей рідної мови лежить поліфункціональність мови і мовлення. Автор чітко визначає основні функції мови, розкриває їхній зміст та пов'язані з поліфункціональністю мови принципи розвитку мовлення дітей.

Процес навчання української мови передбачає оволодіння дітьми мовленнєвої компетенції на її базисному рівні відповідно до вікового періоду. Під мовленнєвою компетенцією вчена розуміє “вміння адекватно та доречно користуватися мовою на практиці у конкретних ситуаціях (висловлювати свої думки, бажання, наміри, прохання тощо), використовувати для цього як мовні, так і позамовні (міміка, жести, рухи) та інтонаційні засоби виразності [2, с. 145]. Упродовж дошкільного віку оволодіння мовленнєвою компетенцією відбувається практично у процесі мовленнєвого спілкування.

Діамонологічна компетенція – це розуміння зв'язного тексту, вміння відповідати на запитання й звертатися із запитаннями, підтримувати та розпочинати розмову, вести діалог, складати різні розповіді. З погляду А.М.Богуш, у мовленнєвій діяльності слід розрізняти мовну і мовленнєву компетенції. Мовна компетенція – це засвоєння і усвідомлення мовних норм, що склалися історично в фонетиці, лексиці, граматиці, орфоепії, семантиці, стилістиці та адекватне їхнє застосування в будь-якій людській діяльності в процесі використання певної мови. Мовленнєва компетенція – це вміння адекватно й доречно практично користуватися мовою в конкретних ситуаціях, використовувати для цього як мовні, так і позамовні (міміка, жести) та інтонаційні засоби виразності мовлення. В мовленнєвій компетенції автор виділяє лексичну, фонетичну, граматичну, діамонологічну та комунікативну компетенції. У поняття „діамонологічна компетенція” А.М.Богуш вкладає такий зміст: “розуміння зв'язного тексту, вміння відповідати на запитання і

звертатися із запитаннями, підтримувати та розпочинати розмову, вести діалог, складати різні види розповідей” [2, с. 102].

Процес навчання української мови передбачає оволодіння дітьми мовленнєвої компетенції на її базисному рівні відповідно до вікового періоду. Під мовленнєвою компетенцією вчена розуміє “вміння адекватно та доречно користуватися мовою на практиці у конкретних ситуаціях (висловлювати свої думки, бажання, наміри, прохання тощо), використовувати для цього як мовні, так і позамовні (міміка, жести, рухи) та інтонаційні засоби виразності [2, с. 145].

Комунікативна компетенція – комплексне застосування мовних і немовних засобів з метою комунікації, спілкування в конкретних соціально-побутових ситуаціях, уміння орієнтуватися в ситуації спілкування, ініціативність спілкування.

Навчати дітей різновидам мовленнєвої компетенції потрібно змалку [1].

Висновки. Отже, мовленнєва компетенція як одна з ключових базисних характеристик дитини означає готовність і спроможність особистості адекватно й доречно використовувати мову в конкретних ситуаціях буття (висловлювати власні думки, бажання, наміри, прохання тощо), застосовуючи при цьому як мовні, так і позамовні (міміка, жести, рухи) та інтонаційні засоби виразності. Основною змістовою лінією мовної освіти у початковій ланці загальноосвітньої школи є мовленнєва, яка передбачає формування та розвиток умінь слухати і розуміти, говорити, читати і писати. Мовна та соціокультурна лінії забезпечують відповідний обсяг знань з мови, умінь і навичок їх застосування у мовленнєвій діяльності.

Формування мовленнєвої компетенції молодших школярів може продуктивно здійснюватися за трьома основними напрямками зі змістовим наповненням їх відповідно до завдань: структурним (формування звукової культури мовлення, розвиток словника, формування граматичної правильності мови), функціональним (розвиток діалогічного і монологічного мовлення, розвиток якостей зв’язного мовлення) і когнітивного (розвиток мовного чуття, усвідомлення мовних явищ, вербалізація інтелектуальних дій).

У формуванні мовленнєвої компетенції як однієї з головних базисних характеристик особистості важливого значення набуває досягнення триєдиної мети цілеспрямованої роботи з розвитку мовлення школяра, спрямованої на активне системне застосування взаємопов’язаних педагогічних дій: розвитку мовлення, навчання мови та мовленнєвого виховання.

У подальших дослідженнях планується розробити підходи щодо удосконалення підготовки фахівців до формування мовленнєвої компетенції.

ЛІТЕРАТУРА

1. Атрощенко Т.О. Методичне керівництво роботою з формування мовленнєвої компетентності дошкільників: навч.-метод. посібник / Т.О.Атрощенко. – Мукачево, 2011. – 126 с.
2. Богуш А.М. Дошкільна лінгводидактика: Теорія і практика / А.М.Богуш–Запоріжжя: Просвіта, 2000. – 216 с.
3. Богуш А.М. Дошкільна лінгводидактика : Теорія і методика навчання дітей рідної мови : підручник / А.М.Богуш, Н.В.Гавриш ; за ред. А.М.Богуш. – К.: Вища шк., 2007. – 542 с.
4. Луцан Н.І. Лінгводидактичні проблеми розвитку мовлення дітей дошкільного віку [Електронний ресурс] / Н.І.Луцан // Дошкільна освіта. – 2004. – №4 (6).– Режим доступу: <http://www.lips.zp.ua/states/284-120032.html>.
5. Новий тлумачний словник української мови: у 4-х т. – К.: Аконтіт, 1999. – Т. 2.– 911 с.
6. Свінціцька Л.І. Формування комунікативно-функціональної компетенції молодших школярів на основі говоріння як виду мовленнєвої діяльності / Л.І.Свінціцька [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kuncevo.ucoz.ru/>

АНОТАЦІЯ

Люрина Т.І. Системний підхід до формування мовленнєвої компетенції молодших школярів. У статті розкрито напрями системного підходу до формування мовленнєвої компетенції молодших школярів та змістове наповнення даного процесу за основними напрямками: структурним, функціональним і когнітивним.

Ключові слова: компетенції, компетентність, формування мовленнєвої компетенції, системний підхід до формування мовленнєвої компетенції молодших школярів.

АННОТАЦИЯ

Люрина Т.И. Системный подход к формированию речевой компетенции младших школьников. В статье раскрыты направления системного подхода к формированию речевой компетенции младших школьников и содержательное наполнение данного процесса по основным направлениям: структурным, функциональным и когнитивным.

Ключевые слова: компетенции, компетентность, формирование речевой компетенции, системный подход в формировании речевой компетенции младших школьников.

SUMMARY

Lyurina T.I. Systematic approach to the formation of linguistic competence younger pupils. Formation of competence of primary school children: a systematic approach. The article reveals the direction of the system approach of verbal competence younger students and substantive content of the process in the main areas: structural, functional, and cognitive.

Key words: competence, competence, formation of linguistic competence, systematic approach to the formation of linguistic competence younger pupils.